

## ЖАНРОВА ПАРАДИГМА ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ В НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ І.ФРАНКА

Ольга ГОРБОНОС

*Херсонський державний університет, загальноуніверситетська кафедра світової літератури та культури імені проф. О.Мішукова, вул. Університетська 29, м. Херсон, 73003, Україна,  
e-mail: go1977os@mail.ru*

Дослідження присвячене аналізу поглядів Івана Франка на теоретичний концепт жанрової парадигми літературної казки як геноодиниці вітчизняного літературного процесу, проблеми, яка і в сучасних умовах характеризується дискусійністю вивчення. Спираючись на конкретні літературно-фантастичні твори Осипа Бодянського, науковець, поєднуючи історико-літературний і теоретичний аспекти дослідження та власну методологію їх аналізу, започаткував необхідні для подальших досліджень даного жанру генологічні концепти. У статті підкреслюється, що найважливішими серед них науковець вважав динамізм, рухливість, суб'єктивність даної геноодиниці та звернення у процесі її творення до художньої системи народної казки, розгляд яких - базис і сучасних теоретичних досліджень авторської казки. Твердження І. Франка, висловлені в літературно-критичній праці дослідника, розглядаються у зіставленні з поглядами вчених-казкознавців ХІХ – ХХ століть.

*Ключові слова:* народна казка, літературна казка, суб'єктивність, співдія, аналіз-порівняння, описовість, психологізм.

Художній твір як результат реалізації авторського задуму, «витвір» (П.Куліш) індивідуально-творчої, особистісно-неповторної діяльності письменника певною мірою спроектований на реальний світ, виростає з нього, продовжуючи його на особливому фікційному рівні. Створення автором власної поетичної реальності як узагальненої об'єктивно-суб'єктивної структури ґрунтується на усвідомленій особистісній художній рефлексії, використанні химерних, містичних, фантазмагоричних, фантастичних образних засобів, котрі активізують рецептивний потенціал художнього твору.

Послугування фантастичним субстратом народної казки як змістоформи народної поетичної культури є перманентною ознакою розвитку літератури. Постійне й безперервне функціонування художніх рівнів народної казки як джерела фольклорних і літературних жанрів визначені дослідниками-казкознавцями: «...будучи здавна одним з провідних і визначальних жанрів усної народної творчості казка відіграла [...] велику роль у становленні та розвитку багатьох жанрів художньої літератури (передусім пригодницького роману, повісті, новели, байки, літературної казки-алегорії тощо)» [1, 9-10].

Сучасна генологічна думка свідомо того, що найбільша результативність даного процесу виявилась у жанрі літературної казки, яка по-різному співвідноситься з народною: з одного боку, авторська казка продовжує фольклорну традицію, з іншого – входить до комплексу жанрів літератури Нового часу (байки, поеми, фантастичної повісті тощо).

Літературну казку як жанр можна взагалі вважати унікальним випадком концентрації пам'яті фольклорного жанру в цілковитій повноті і фрагментарно в координатах індивідуально-творчої художньої системи. «Немає ж ні літературної билини, ні літературної частівки, і хоч архетипи цих жанрів, безумовно, входять у арсенал літературних форм, але прагнення цілісно і усвідомлено створити на новому тематичному і культурному матеріалі моделі, які були б властиві цим фольклорним жанрам, завжди закінчувались поразкою» [9, 28].

Парадоксально, що однозначно маркована присутність літературної казки у художній літературі не спростовує її непрозорості в плані теоретичного дослідження. Існують окремі нез'ясовані лакуни, одна з яких – відсутність (з часу її виникнення й до сучасного періоду) легітимізованого літературознавчого визначення жанру авторської казки, викликана дискусіями «з приводу теоретичного обґрунтування казки як особливого літературного жанру, її поетики, взаємозв'язків з іншими жанрами» [6, 54].

Такий стан функціонування авторської казки як окремої жанрової форми зумовлює її дослідження у двох аспектах:

- теоретичному (розуміння її жанрової природи та виділення жанрово-стильової домінанти – тих типологічних рис, що визначають її унікальність і специфіку);
- практичному (системний аналіз текстових масивів конкретних авторських казок).

Теоретичний дискурс з'ясування жанрової природи літературних казок відзначається дискусійністю і в вітчизняній, і в світовій науковій думці.

Розпочавшись у ХІХ столітті, осмислення жанрової парадигми літературної казки світовою і вітчизняною генологічною думкою час від часу виформовувало відповідні до доби їх розгляду теоретичні погляди на своєрідність жанрової матриці літературної казки; особливо ж наукові пошуки активізувалися в другій половині ХІХ століття. До проблем української класичної літературної казки зверталися фольклористи та літературознавці - М.Сумцов у науковій розвідці про літературні казки О.Стороженка, І.Рудченко із осмисленням жанрової природи казок О.Бодянського, В.Щурат, досліджуючи казки С.Осташевського, М.Грушевський, І.Франко в статті, присвяченій літературним казкам О.Бодянського.

Генологічні погляди І.Франка як теоретика авторської казки сформувалися під впливом розмаїтих чинників: власної творчої практики як автора літературних казок, генологічних знань фольклориста, тогочасної теоретичної та фольклористичної думки. Однак не менш важливим і є той факт, що сам розвиток літературної казки на час створення згаданої статті вже мав свої традиції.

Поява ж праці І.Франка «Національний колорит у казках Бодянського» зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Сам автор у статті-пошануванні «Осип Бодянський», присвяченій 25-річчю з дня смерті митця, вважає письменника одним із «піонерів українського письменства ХІХ віку» і підкреслює «...щоб пом'янути пам'ять Бодянського як українського письменника, ми передруковуємо [...] його головний український твір, оголошений друком при його житті, тобто його «Наські українські казки» [14, т.34, с.438]. Сучасне вітчизняне літературознавство також гідно поціновує дану збірку. «О.Бодянського по праву називають першопрохідцем жанру літературної казки», - підкреслював С.Крижанівський [7, 107].

Відтак, увагу І.Франка як дослідника літературної казки привернула збірка авторських казок хрономеж виникнення даного жанру, коли геноодиниця, прагнучи знайти свою власну нішу у загальному контексті історико-літературного розвитку, найбільш виразно проявляє свої генотворчі потенції.

На сьогодні маємо цілу низку досліджень даної праці І.Франка, яка стала предметом наукового аналізу і в загальних дослідженнях його творчості, і в окремих працях науковців. Так, О. Дей та О. Вертій розглядали її провідні теоретичні концепти в аспекті фольклоризму творчості І.Франка. Не пройшла дана праця і повз увагу Г.Сабат, Н.Тихолоз, С. Крижанівського, О.Гончара як дослідників літературної та критичної творчості Каменяра. Тезаурус зазначених досліджень даної праці І.Франка носить маргінальний характер в контексті розгляду дослідником основних жанрових концептів літературної казки як геноодиниці літературного процесу взагалі. Звідси - *мета дослідження* полягає в потребі аналізу даної дослідницької праці І.Франка в аспекті усвідомлення науковцем своєрідності жанру літературної казки в теоретичному аспекті як базису образно-художньої специфіки її функціонування у творчості вітчизняних митців.

Звертаючись до конкретних авторських зразків літературних казок з метою розкрити генезу творів О.Бодянського, І.Франко ідентифікує наукові інтереси не тільки як історик літератури, а й засвідчує певні генологічні концепти літературної казки як жанру. Дослідник стоїть на позиції, що літературна казка як авторський твір фантастичного характеру, який виникає в інтенційному просторі «the man of letters» («людини, що пише», творця), завжди акумулює основні характеристики фольклорної казки. «Переповідаючи віршами три українські народні казки, він (О.Бодянський) потроху йшов за тодішньою модою в російській літературі, де Жуковський та Пушкін, за прикладом німецьких романтиків, передавали віршами то народні російські то чужонародні казки...» [14, т.34, с.449].

Погляди І.Франка як дослідника літературної казки чіткі і однозначні: на первинних етапах виникнення та розвитку авторської казки вплив народноказкових творів був настільки відчутним, що ті письменники, які відкрили для себе народнопоетичний казковий світ, не відчували потреби відступити від їх вікової

традиції. Їхні казкові твори виникали безпосередньо шляхом прямого перенесення народноказкових сюжетів в естетичні параметри художнього світу письменника.

На ідентичній позиції стояв і М. Сумцов, який у своїй аналітичній статті про генезу казки О.Стороженка «Се та баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав» дійшов висновку, що саме переказ автором сюжету народної казки стає праформою виникнення літературної казки митця як «суттєвої важливості національної особляючої літературної форми» [12, 3].

Відтак, усне казкове джерело стає предметом усвідомленої мистецької рецепції белетриста, оптимізуючи статус фіксації фольклорного тексту в усій повноті архітектоніки літературним твором. Зазначаємо, що і І.Рудченко як упорядник першої збірки українських народних казок «Народные южнорусские сказки (1869-1870)» казкові сюжети збірки О.Бодяньського «Наські українські казки», також уважав літературно обробленими. Фольклорист був упевнений, що такі казкові твори, втрачаючи етнографічну вагу, вигравали з художнього боку [10, 6].

Аналітичний зріз теоретичних концептів даного сегменту статті дає можливість стверджувати, що розвиток літературної казки у генологічному контексті І.Франко розглядав як процес полістадіальний і еволюційний. Науковець підкреслював, що з часу свого виникнення й до сьогодення жанрова матриця літературної казки динамічно розвивається.

Формою існування літературної казки в художньому процесі дослідник уважав рухомість, мінливість та динамічність. Рух жанру, його розвиток, на думку вченого, визначається образно-об'ємним співвідношенням авторського начала та народноказкової сюжетності. Літературна казка, зазначав І.Франко, є «простим, більш або менш дотепним переповідом оригіналу» [14, т.34, с.449], або ж письменник у сюжет народної казки заглиблював «якусь свою тенденцію» [14, т.34, с.449]. І звичайно, це різні стадії, різні етапи розвитку жанру.

Даний теоретичний концепт І.Франка вагомо підтверджується уже новітніми теоретико-науковими дослідженнями літературної казки. Сучасний дослідник Ю.Ярмиш фіксує основні жанрові різновиди літературної казки як результату її еволюційного руху: 1). художній переказ народної казки як першопочатку її

виникнення; 2). літературна казка за фольклорними мотивами як результат літературної обробки письменником безпосередньо народно казкового сюжету; 3). власне авторська літературна казка.[15, 7] Сучасна теоретична думка свідомо того, що кожен жанровий різновид літературної казки характеризується різними формами репрезентованості літературно-авторської і народнопоетичної художніх систем.

Даний дискурс функціонування авторської казки у літературному просторі детально розглядає і І.Франко у своїй статті. Прослідковуючи генезу казок О.Бодянського, І.Франко стверджує, що «всі три казки, перевіршовані Бодянським належать до найпопулярніших і найбільше розповсюджених на Україні казок. І так, казка про брата, вбитого іншим братом за кабана, та про чудесну сопілку, зроблену з тростини, що виросла на могилі вбитого, мається у Рудченка [...], Куліша[...], у Манжури; [...] казка про дурня, що ходив ночувати на батькову могилу, а потім здобув руку царівни, мається у Чубинського[...], у Грінченка[...], про Йвасика й Відьму у Куліша[...], у Драгоманова[...], Чубинського[...] не згадуючи вже про галицькі варіанти» [14, т.34, с.450]. Дослідник підкреслює, що використані письменником народні казки характеризуються двома спільними рисами: а) належать до найпоширеніших народнопоетичних джерел; б) їх тексти-записи з уст народних оповідачів наявні у всіх відомих на той час фольклористичних збірниках казок.

Дійсно, названі дослідником народноказкові джерела належать до активно зреалізованого ареалу текстових масивів усного побутування, і в історико-літературній праці науковця виникає детальне та системне порівняння, зіставлення фенотипних текстів літературних казок О.Бодянського, які виникли шляхом авторської обробки сюжетів народної казки, з їх генотипом – змістоформою народних казкових творів. Вочевидь, саме такий цілісний методологічний підхід до аналізу даних літературних казок дозволив досліднику повною мірою з'ясувати, що саме використав їх автор із зразків народної творчості, а в чому якісна відмінність літературних казок О.Бодянського від народних, які особливості художньої структури казок автора, що саме під кутом зору поетики жанру літературної казки визначило їхнє місце в українському літературному процесі.

Сучасна наукова думка чітко ідентифікує, що установка на подієвість народної казки усунула зі структури фольклорних текстів ті образно-художні засоби, які ставали на заваді пришвидшенню розгортання колізій, тому в текстах народних казок «немає інтересу до середовища дії (наприклад, опису умов життя героя, інтер'єру, житла). Також відсутні будь-які ліричні відступи, якими тимчасово переривається дія, навіть пейзажі зустрічаються рідко» [ 8, 27]. Зіставлення дослідником на всіх рівнях текстуальної структури літературних казок О.Бодянського і народних відбувся через аналітичний зріз і письменницької системи образів, і індивідуальних мовних особливостей, і специфіки літературно-казкової нарації. І.Франко підкреслює, що О.Бодянський «зробив своїх царів (у першій і другій казці) багатими українськими панами з українськими поговірками та приказками в устах царя» [14, т.34, с.453]. Особливо важливим є наступний науково-теоретичний концепт Каменяра, який відмічає наявність у казці О.Бодянського описовість як характерну ознаку літературних текстів і яка просто неможлива в усному народноказковому претексті. Дослідник чітко фіксує опис багатого саду, «вечора в українськiм селі, опис дівчачого вечора зі вставленими в нього весільними піснями і опис сумування молодої, що, як і слід українській дівчині виливає свій смуток українською піснею» [14, т.34, с.454]. Змалювання внутрішнього психологічного стану героїв казки особливо привертає увагу І.Франка і він постійно ідентифікує його у текстах О.Бодянського. «Далеко глибше в душу автора дозволяє нам заглянути уступ у його третій казці, де малюється положення бідного, опущеного чоловіка, який даремне просить у людей собі підмоги, як той Івасик у гусей:

Так часто й люди нам лепечуть...

Хоч пропадай тобі з біди,

А помочі од їх не жди! [14, т.34, с.455].

Дослідник приходять до висновку, що «обмалювання деталей зроблено в певнім стилі. І одно, й друге він знайшов готове в українській літературі, у Котляревського й Гулака-Артемівського. Віршовий розмір його казок той сам, що й у «Енеїді» Котляревського...» [14, т.34, с.452].

Такий спектр художніх особливостей казок О.Бодянського як результату авторської інтенції зі спиранням на образні потенції народноказкового джерела доказово проілюстрував аспект типології жанру літературної казки перших десятиріч XIX століття в системному і цілісному вигляді. Суттєвими рисами літературної казки І.Франко вважав домінуючу наявність у ній різних форм авторських художніх сегментів. Науковець фіксує цей момент як своєрідну точку відліку процесу художнього перекодування усноповідного жанру в твір усвідомленої письменницько-писемної творчості, коли її автор «не тільки вводить казку в літературу, але частково вводить і літературу в казку» [9, 74].

Уведені в текст письменником зображально-виражальні засоби не приводять до остаточної деформації сюжету народної казки. Однак митець долає властиву їй сконцентрованість розповіді, деканонізує стереотипну традиційну художню систему фольклору. Обставини дії деталізуються, розгортаються, наповнюються повноцінними об'ємними дрібницями, які створюють у тексті казки життєву конкретність. Матеріал народної казки передається немовби на ширшому диханні, епічніше, не стільки фольклорними засобами, скільки літературними. Названі авторські художні засоби, що позначилися на формуванні жанру літературної казки (завважимо, що текст народної казки, в структурі якої вони функціонують, відомий, глибоко освоєний реципієнтом), стали тими «прийомами-ознаками», які не тільки надали казці виразного національного колориту, а й стали формою присутності самого письменника, засобом вираження його власних поглядів, життєвої позиції, естетичної орієнтації безпосередньо у авторському фантастичному тексті. Можна згодитись з позицією І.Франка, що саме їхня наявність/відсутність дає можливість генологічно характеризувати літературні казкові твори. У вказаній науковій розвідці дослідник розглядав введення авторських образних елементів у структуру народних казок як щось «зовсім їй чуже» [14, т.34, с.452]. Відтак, значний художній потенціал літературних казок зумовлений співдією у їх структурі двох подібних, але не тотожних художньо-естетичних систем: колективно-творчої та індивідуально-авторської. І.Франко стверджує, що використання письменником у жанрі авторської казки типово літературних прийомів і засобів, які просто неможливі у народній казці



як усному оповідальному жанрі: найрізноманітніші описи, змалювання переживань, почуттів, емоцій героїв, їх психологічного стану, засобу художньої деталі тощо і стає базисом створення авторського казкового твору, основа якого все ж таки звернення до скарбниць фольклорної художньої майстерності.

Але, за твердим переконанням І.Франка, саме неодмінна суб'єктивність літературної казки визначає розмежування авторського казкового твору від фольклорного: «Не треба, здається, й додавати, що власне ті проблески індивідуального, особистого чуття та вподобання авторів для нас тепер найінтересніше; їх шаржований дотеп виблід, їх сміх не смішить нас, але там, де ми зауважуємо під жартівливою маскою живого биття серця живої людини, і наше серце поневолі починає битися в один такт з поетовим» [14, т.34, с.456].

Продуктивність жанру, відповідно його життєздатність, залежать і від темпоритму його реагування на нові художньо-естетичні явища соціокультурного життя суспільства. О.Бодянському вдалося у своїх казках відбити провідні тенденції розвитку українського літературного процесу початку ХІХ ст. Народна казка з її традиційною схематичністю в розвитку сюжету, дій та вчинків героїв, стереотипною системою художньо-зображальних засобів не стала прокрустовим ложем для розвитку фантазії письменника як творчої індивідуальності в його прагненні змалювати все розмаїття життя українського суспільства перших десятиріч ХІХ ст. Дані теоретичні концепти І.Франка у власне історико-літературному дослідженні ідентифікували жанрову парадигму літературної казки як геноодиниці письменницько-творчої діяльності.

Відтак, виникнення літературної казки та її розвиток як жанру визначалося І.Франком як використання власне літературних засобів творення художньої дійсності в структурно-смісловому полі фольклорного жанру.

Зазначаємо, що історико-літературна розвідка І.Франка визначила кардинальні наукові напрямні осмислення літературних казок. Стаття Каменяра чітко окреслила методологічні принципи вивчення літературних казок: здійснення системного аналізу-порівняння літературних казок із текстами народних творів для з'ясування семантично-образних особливостей літературних казок. Дана геноодиниця

характеризується індивідуальним творчим підходом письменника до структури народної казки, уведенням у її текст елементів індивідуальної творчої діяльності, зафіксованих у письмовій формі літературної казки. І вочевидь літературний текст не є варіативним, як у фольклорі, його не можна змінити чи переробити, оскільки він є виявом творчої волі митця.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Березовський І.П.* Українські народні казки про тварин /Іван Павлович Березовський //Казки про тварин / [упоряд. І.П.Березовський]. – К. : Наукова думка, 1979. – С.9-44.
2. *Бодянський О.* «Наські українські казки запорожця Іська Матиринки» [І.Я.Франко (видав і пояснив)] / Осип Бодянський. – Львів, 1903. – 88с.
3. *Василенко Н.* Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии /Николай Василенко //Киевская старина. – 1903. - № 1. – С.44-99.
4. *Гончар О. І.* Українська література передшевченківського періоду і фольклор /Олексій Іванович Гончар. – К. : Наукова думка, 1982. – 312с.
5. *Дей О.І.* Іван Франко і народна творчість /О.І.Дей. – К. : Держлітвидав, 1955. – 300с.
6. *Деркач Б.А.* П.П.Білецький-Носенко : Життя і творчість /Борис Андрійович Деркач. – К : Наукова думка, 1988. – 230с.
7. *Крижанівський С.* «Малі поети» українського романтизму ХІХ ст. /Степан Крижанівський. – Пам'ять століть. – 1997. - № 1. – С.99-108.
8. *Лановик М.Б.* Українська усна народна творчість: Підручник / Мар'яна Борисівна Лановик, Зоряна Борисівна Лановик. – К. : Знання – Прес, 2003. – 591с.
9. *Липовецький М.Н.* Поэтика литературной сказки : на материале русской литературы 1920 - 1980 гг. /Марк Наумович Липовецкий. – Свердловск : Издательство Уральского университета, 1992. – 183с.
10. Народные южнорусские сказки /[Издан И. Рудченко]. – Вып. 1. – К. : В типографии Е.Я. Федорова, 1869. – 220с.; Вып. 2. – К. : В типографии Е.Я.Федорова, 1870. – 212с.
11. *Сабат Г.* Жанрова стереотипія. Таксономія казок Івана Франка /Галина Сабат // Слово і час. – 2007. - № 1. – С. 50-57.
12. *Сумцов Н.* «Повесть о том, как черт разсорил супругов» (литературная родня рассказа А.П.Стороженко «Се та баба, що чорт їй на мохових вилах чоботи оддавав») /Николай Сумцов. Без вихідних даних.
13. *Тихолоз Н.* Казкотворчість І.Франка (генеалогічні аспекти) /Наталя Тихолоз. [відп. ред. Є.К.Нахлік]. – Львів, 2005. – 316с.

14. Франко І. Збір. творів : У 50 т. /Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – 1981.
15. Ярмиш Ю.Ф. У світі казки : Літературно-критичний нарис /Юрій Феодосійович Ярмиш. – К. : Рад. письменник, 1975. – 137с.

## **THE GENRE PARADIGM OF LITERARY TALES IN I. FRANKO'S SCIENTIFIC RECEPTION**

**Olga HORBONOS**

*Kherson State University, university Department of World Literature and Culture of prof. O.Mishukov  
University str. 29. Kherson, 73003, Ukraine,  
e-mail: [go1977os@mail.ru](mailto:go1977os@mail.ru)*

The study is devoted to the analysis of Ivan Franko's thoughts upon the theoretical concept of the genre paradigm of literary tales as a part of problems of domestic literary process, which are under discussion in modern scientific literary studies. Based on the specific literary works of Osip Bodyanskiy, the scientist, combining historical literary and theoretical aspects of research methodology and their own analysis initiated necessity for further studies of this genre according to genealogic concepts. The article emphasizes that the most important among them scientist believed dynamism, mobility and subjectivity of the literary tale that appeals in the process of creating to the literary system of the folk tale, the consideration of which is the basis of modern theoretical researches in the area of the author tales. Franko's statements expressed in literary and critical work of the researcher considered in comparison with the scientific thoughts in the area of literary tales of scientists of the XIX - XX centuries.

*Key words:* folk tales, literary tales, subjectivity, the collaboration, analysis-similitude, descriptiveness, psychology.